

УДК: 82.09 (575.3)

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-56-64

УНСУРҲОИ ТАШКИЛДИҲАНДАИ АНДЕША ВА АФКОРИ СОИНУДДИНИ ХУЧАНДӢ *Мирзоев Садриддин Холович, н.и.филол. дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров (Хучанд, Тоҷикистон)*

ИСТОЧНИКИ ДОКТРИНЫ И ИДЕЙ СОИНУДДИНА ХУДЖАНДИ *Мирзоев Садриддин Холович, канд.филол.наук, доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ “ХГУ имени академика Б. Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)*

SOURCES OF SOINUDDIN KHUJANDI'S DOCTRINE AND IDEAS *Mirzoyev Sadrididdin Kholovich, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Tajik classical literature under the SEI “KhSU named after academician B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan) E-MAIL: mirzozoda-75@mail.ru*

Масъалаи сарчаишаҳои ташаккули таълимоти мутафаккири барҷастаи куруни вусто Соинуддини Хучандӣ, ки яке аз намоёндогони дурахшони хонадони маъруфи Оли Хучанд дар Исфаҳон мебошад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зикр гардидааст, ки сарчаишаҳои асосии таълимоти Соинуддин анъанаи исломӣ, яъне Қуръону ҳадис ва шариат, тасаввуф, ирфон, машиҳои шарқӣ, фалсафаи широқ ва ҳуруфия ба шумор мераванд. Бо тақвияти ҳуфтаҳои ҳуди мутафаккир мулоҳизаи як қатор олимони дар бобати мансубияти Соинуддини Хучандӣ ба мазҳаби шеа рад карда шудааст. Таъкид гардидааст, ки Соинуддини Хучандӣ аввалин шуда ба талфиқи таълимоти Ибни Сино, Сухравардӣ ва Ибни Арабӣ, яъне ба ҳам овардани широқия ва машиҳои кӯшии ба ҳарч додааст, аз ин рӯ аз нешкисватони дастовардҳои Садруддини Шерозӣ (1572-1640), ки бо номи Мулло Садро маъруфият дорад, маҳсуб мегардад. Нақши Соинуддин дар пайдоиши ҳикмати мутаолияи Мулло Садро пайгирӣ шудааст.

Калидвожаҳо: андешаву афкори Соинуддини Хучандӣ, ирфон, тасаввуф, фалсафа, шариат, Ибни Арабӣ, Мулло Садро, Оли Хучанд

Рассмотрена проблема источников формирования доктрины известного средневекового мыслителя Соинуддина Худжанди, одного из ярких представителей знаменитой династии Оли Худжанд в Исфагане. Утверждается, что основными источниками доктрины Худжанди были: исламская традиция, то есть Коран, хадисы, шариат, суфизм и мистицизм (ирфон), восточный перипатетизм, философия иширака и хуруфитская философия. На основе высказываний самого мыслителя опровергается мнение ряда исследователей о принадлежности Соинуддина Худжанди к иширскому толку ислама. Подчеркивается, что Соинуддин Худжанди впервые попытался синтезировать учение Ибн Сины, Сухраварди и Ибн Араби, то есть примирить иширакизм и перипатетическую философию, тем самым в некоторой степени предвосхитив достижение Садриддина Ширази, известного как Мулло Садро (1572-1640). Прослежена роль Соинуддина в возникновении трансцендентальной философии Муллы Садро.

Ключевые слова: учение Соинуддина Худжанди, мистицизм (ирфон), суфизм, философия, шариат, Ибн Араби, Мулло Садро, Оли Худжанд

The article dwells on the issue concerned with sources of the doctrine formation of the well-known medieval thinker Soinuddin Khujandi being one of the prominent representatives of the famous Oli Khujand dynasty in Isfahan. It is confirmed that the main sources of Khujandi doctrine were: Islamic tradition, namely the Koran, hadiths, sharia, Sufism and mysticism (irfon), Eastern peripatetism, Ishraq philosophy and Hurufi one. Designing on the premise of the statements of the thinker himself refutes a number of researchers' opinion about Soinuddin Khujandi's backgrounds to the shia sense of Islam. It is emphasized that Soinuddin Khujandi for the first time made an endeavor to synthesize Ibn Sina, Suhravardi and Ibn Arabi tenets, namely to reconcile Ishrakism and peripatetic philosophy, thereby to some extent anticipating Sadridin Shirozi's achievement known as Mullo Sadro (1572-1640). The role of Soinuddin in the emergence of Mullo Sadro's transcendental philosophy is traced.

Key words: Soinuddin Khujandi tenet, mysticism (irfon), Sufism, philosophy, sharia, Ibn Arabi, Mullo Sadro, Oli Khujand

Дар таҳқику баррасии дурнамоиҳои фикрии Хоҷа Соинуддин рангин камоне аз мавҷудии тафаккури исломӣ ба мушоҳида мерасад, вале меби нем, ки дар ин камон ҳамаи рангҳо аз вусъати яксонӣ бархурдор нестанд. Рангҳои сардӣ, фалсафӣ ва каломӣ дар доираи тафаккури вай маҷоли андаке доранд ва ғалаба бо рангҳои гармӣ шаръӣ, ишроқӣ ва ишқӣ аст [14, шасту ҳаш].

Осори мансури зерӣ даст будаи Хоҷа Соин ҳам дол бар он аст, ки нави санда андешаву орои мазҳаби исломиро ба ҳубӣ медонист ва дар мавриди зарурӣ ба таҳлилу тавзеҳи онҳо мепардохт. Рисолаҳои “Асрор-ус-салот” ва “Суллам дору-с-салом” намунаи боризе ҳастанд, дар бузургии ӯ бар фикри мазҳаби аҳли суннат. Ё рисолаҳои “Шаққ-ал-қамар” ва “Мадориҷи афҳом” низ донишмандии вайро бар чараёнҳои фикрӣ ва равиёву фирқаҳои исломӣ нишон медиҳад. Бинобар ин, яке аз унсурҳои ташкилдихандаи андешаҳои Соинуддини Хучандӣ шариат мебошад.

Соинуддин ба монанди аксари донишмандони пешин дар амал пойбанди шариат буд, аммо вазъияти он замон созгор набуд, ки андешаҳои шаръӣ дар фарҳанг ва маорифи исломӣ ошкор гардад.

Аз ин рӯ, Соинуддин дар бобати дин ва масъалаҳои тафсиру ҳадис наздик бист рисолаи хурду бузург навиштааст, ки мо шартан ин нави осори нависандаро ҳангоми дастабандӣ кардан, ба гурӯҳи осори динӣ - мазҳабӣ их тисос додаем [5, с.69], чунонки ҳуди вай дар ин маврид сареҳан гуяд: “Аз илми тафсиру ҳадис ва усули дину фикр ҳеҷ илми дигар ба дарс нагуфта” [11, с.170].

Манобеи нақлии шариат низ омил бар он шуда, ки вай дар ҳар фурсате оёту аҳодисро зинати маънавии каломӣ худ созад. Ҳатто мушоҳида мекунем, ки ин равишро дар номаҳояш ба салотину амирони вақт ҳам раво дидааст ва ҳуди Соинуддин бар ин шеваи таълиф сареҳан ишора мекунад: ... “Дабаи ин фақир чунин аст, ки ба ҳар касе, ки расид, маънии ҳадис ва оятро ба хотири ӯ оварад:

*То ба афӯс ба поён наравад умри азиз,
Дар суҳанҳои илоҳӣ ниғаҳе бояд кард”* [12, с. 296].

Аммо, мутаассифона бо сабаби номусоид будани авзои рӯзгори Соинуд дини Хучандӣ дар бисёре аз осораҳ таъкид мекунад, ки азобу шиканҷаҳои вай ба сабаби пуштибонӣ аз шариати ислом ва пайрави ақидаи суннат ва ҷамоат будани ӯст: «Ва Худой огоҳ аст, ки ду навбат ин фақир бо вучуди пирӣ ва шикастагӣ аз Ироқ ба Хуросон омад... чиҳати муҳаккими ин кори бузург: Яке ақидаи суннат ва ҷамоат дар ҳузури бузургони дин ва

ҳамаро гувоҳ гирифт бар он акида, то маҷоли сухани душманон дар боби мазҳаб набошад... ва яке дигар ба арз расонид, ки чун рӯчӯи корҳо ҳама ба шаръ мефармоянд, ҳукми шаръ бояд, ки дар ғояти аҳком аз сари ҷид (д) тамом ва қамоли эҳтимом парастада шавад» [12, с. 208].

Зикр қардан муносиб аст, ки бархе донишмандон ҳамчун Қозӣ Нурул лоҳи Шуштарӣ, Мирзо Абдуллоҳи Афандӣ, Оқобузургӣ Техронӣ, Сайид Ҳусайни Наср ва дигарон Соинуддини Хучандӣ ва ҳонадони ўро пайрави аҳли ташайюъ доништаанд [4].

Аммо Ҳоҷа Соинуддин дар зиндагиномаи худнавишт “Нафсат-ул- масдур” ва осори дигараш сарехан таъкид мекунад, ки ў ва ҳонадонаш дар мазҳаби аҳли суннат ва ҷамоат, яъне шофеъимазҳаб буданд, чунонки дар рисолаи «Тӯҳфаи Алоия» меҳонем: «... Валекин чун мавоти иқдоми ин фақир ва аҷдод дар ин роҳи муборак симати тақвӣ симати шофеъ воқеъ гашта ва низ овозаи ҳикмат ва китоб дар ин чоргоҳи мазоҳиб бар қавли ў рост меояд [12, с.183]. Ё мавриди дигар гӯяд : “Эътиқоди ин фақир ба ғайр аз он чи аиммаи суннат ва ҷамоат ризвоналлоҳа алайҳим аҷмаин бар онанд, набуда...” [12, с.113].

Бинобар ин, назари донишмандони муҳтарам Нуруллоҳи Шуштарӣ, Мирзо Абдуллоҳи Афандӣ, Оқобузургӣ Техронӣ [10], Сайид Ҳусайни Наср [3, с. 39] ва монанди ин дар бобати шиа будани Соинуддини Хучандӣ ва ҳонадонаш саҳеҳ нест.

Ҳоҷа Соинуддин оид ба ин масъала дар «Нафсат-ул-масдури аввал» як нуктаи муфидро иброз меорад, ки ба қавли вай тамоми бузургони ислом, аз ҷумла машоихи суфӣ пайрави аҳли суннат ва ҷамоат буданд, ки ғайр аз тоифаи аҳли суннат дигарон улуми тасаввуфро идрок карда наметавонанд : «Шиа ва муътазила дар усул ба ҳам муттафиқанд ва бо фалсафа низ... бештар муттафиқанд ва инҳо ҳама душманони суннат ва ҷамоатанд ва машоихи суфӣ ҳама суннат ва ҷамоат мебошанд, ки ғайр аз тоифаи аҳли суннат ин илмро (илми тасаввуф- С. М.) идрок намеkunанд. Ва ҳар ки назди муршид меояд ба талаби ин илм, то ўро ба суннат ва ҷамоат наме орад, ба иршоди ў машғул намешавад» [12, с.212].

Ин мулоҳиза барои мақому мартабаи мазҳаби аҳли суннат ва ҷамоат аз ҳар нигоҳ судманд аст, ки барои аввалинбор дар гуфтаҳои Соинуддин Хучандӣ ба таври сарех баён шудааст. Ҳатто Соинуддин дар андеша ва ақоиди каломӣ, агарчӣ дар осори вай маҷоли андак дорад, муҳолифи назари муътазила сухан мегӯяд. Масалан, вай дар асари “Эътиқодот” ба баррасии назариёти фирқаҳои каломӣ, дар ҷанд мавриди масъалаи ихтилоф мепардозад: амсоли руъяти Худованд, дар боби шафоат, дар масъалаи ҳусну қубҳ ва дар ҳама маврид ақидаи худро муҳолифи муътазила ва шиа баён мекунад.

Аз он ҷумла, дар масъалаи руъяти (дидор) Худованд чунин менависад : “Зулҷалоле, ки бо вучуди ин азамат ва иззат дидори ҳамаи анворро дар рӯзи қиёмат, аз дидаи аҳли имон дарег надорад. Дур аз он сухан, ки муътазила гӯянд, ки ҳаргиз ўро натавон дид... чи дидаварони кӯйи имон ва иқон дар он рӯз, дидори Ўро монанди моҳи ҷаҳордаҳ тобанда бинанд...” [12, с.227].

Ҳамин тариқ, эътиқоди Ҳоҷа Соинуддин ба шариаи ислом, бар тамоми осор ва абъоди фикрии ў соя давондааст, чунонки пас аз ин андешаву аф қори фалсафӣ, ирфонӣ ва ишроқии ў ҳамагӣ дар заминаи шарият бунёд меёбад. Ҳамин махсусият аст, ки нақш ва мақоми Соинуддини Хучандиро дар зуҳури ҳикмати мутаолӣ дар асри ҷаҳдаҳуми мелодӣ қобили баррасӣ менамояд ва мебинем, ки андешаву афқори Соинуддини Хучандӣ ба ақоиди донишмандони асри Сафавӣ, ҳамчун Мирдомоди Астарободӣ, Мирфинди рискӣ, Мулло Садрои Шерозӣ, Абдурразоқи Лоҳичӣ, Мулло Ҳусайни Файз ва ҷуз онҳо таъсир кардааст.

Дар бобати таъсиргузорӣ ва заминасоз будани андеша ва ақоиди Хоҷа Соинуддин, чихати рушди “ҳикмати мутаолӣ” аҳли фан ҳам муносиб мулоҳиза кардаанд. Донишманди маъруф Сайид Ҳусайни Наср перомуни Садриддини Шерозӣ, маъруф ба Мулло Садро таҳқиқоти арзишманд анҷом дода, чунин на тичагирӣ мекунад : “Соинуддин Ибни Туркаи Исфаҳонӣ, муаллифи китоби “ Тамҳид-ул- қавоид” аз аввалинҳост, ки назари Ибни Сино, Сухравардӣ ва Ибни Арабиро ҷамъбааст кардааст ва нақши вай дар пайдоиш ва рушди баъзе унсур ҳои ҷаҳонбинии Мулло Садро назаррас аст” [3, с.19].

Ин муҳаққиқ мавриди дигар чунин менигорад: “Мулло Садро аз осори начандон гузаштаи намояндагони ишроқӣ, бетардид, аз навиштаҳои Ҷалолид дини Даввонӣ ва Ибни Турка (яъне Соинуддини Хучандӣ С. М.) огоҳии хуб дошт ” [3, с.73].

Ин мулоҳизаҳо гувоҳи онанд, ки нақши Хоҷа Соин дар пайдоиши ҳикмати мутаолияи Мулло Садро дар асри Ҳафдаҳуми мелодӣ дархури баррасӣ аст.

Яке аз сарчашмаҳои дигари афқору ақоиди Хоҷа Соин илми фалсафа ва масъалаҳои борики он ба шумор меравад. Аз мазмуну моҳияти асарҳои нависанда бармеояд, ки вай дар баррасии ақл ва равиши ақлонӣ, ки мавзӯи асосии фалсафа аст, бисёр воқебинона натиҷагирӣ мекунад. Аз дидгоҳи ӯ тариқи истидлолу бурҳон яке аз роҳҳои расидани инсон ба қуллаи тавҳид мебошад ва ё ба ифодаи дигар қоида аст, ки ақл нахуст офаридаи илоҳист ва мақоми халифатуллоҳиро доро аст: «Ҳазрати қудсӣ (яъне ақл - С.М.) шиори бузургӣ аст, бо вучуди он ки муншаиёни девони азал ба парвонаи қазо нафо зи боргоҳи Ҷалол, мисоли тафвизи хилофати рубъи маскун ба исми ҳақоик расми ӯ навишта, маншури иёлаташро ба туғрои «Иннӣ ҷоилун фи-л- арзи халифатан» мувашшаҳ (ороста) сохтанд ва маснади сиёдати хиттаи оламро ба шарафи тамкин ва хулуси ӯ ороста...” [11, с. 33].

Аз ин лиҳоз, Хоҷа Соинуддин муддаист, ки ақли назарӣ бо муқаддамоти яқинӣ ва тариқи истидлол, яке аз роҳҳои расидани инсон ба тавҳид аст, аммо ба воситаи он ки дар ин роҳ шакку тардид мавҷуд аст, расидан ба мақсад ба нудрат ҳосил мешавад. Бояд роҳҳои муносибе пайдо кард: “Расидан ба мабдаи шухуди воҳид ва шуур бад-он чанд тариқ дорад: яке тариқи ақли назарӣ аст, ки ба дастёрии бурҳон ва муқаддамоти яқинӣ ба сарҳади он роҳ меёбанд ва ба воситаи он ки дар ин роҳ ашвоки шуқук ва хошоки шубаҳот, монеи сайри солиқ мегардад, вусул ба д-он тариқ бағоят нодир мебошад ва таъвиқи бисёр меафтад:

***Роҳи тавҳидро ба ақл маҷӯй,
Дидаи руҳро бо хор маҳор.***

Ва яке дигар тасфияи суфия аст ва таҳсили завқи идроки он ҳақоик ба маёмини тарки маъхудот ва фатоми нафс аз сойири русуму одот... Аҳли вусул бештар аз тариқи аввал мебошанд ва роҳи эшон пештар аст.. ” [14, ҳафтоду се].

Аз маҷмуи андешаҳои Соинуддини Хучандӣ ин маъно истинбот мешавад, ки ӯ бо фалсафа ва таълимоти файласуфон қомилан ошност. Ё ба ифодаи дигар нависанда маълумоти кофӣ дар бобати макотиби фалсафии пеш аз худ дорад ва муносиб назариёти фалосифаро нақду тавзеҳ мекунад.

Аз муҳимтарин рисолаи нависанда, ки арсаи нақди андешаву орои фалсафӣ таълиф шудааст, китоби “Тамҳид-ул- қавоид” мебошад. Ин китоб намунаи олии талфиқи фикри ирфонӣ ва фалсафӣ аст. Хоҷа Соинуддин ва ниёи бузургаш, Хоҷа Афзалуддин муаллифи “Қавоид - ут- тавҳид” дар ин навишта ба ирфонӣ намудани масоили фалсафӣ назар доштаанд. Масъалаҳои меҳварии китоб дар баёни тавҳиди илоҳӣ ва баҳси иштироки маънавии вучуд аст. Дар масоли борики вучудшиносӣ, ки дар фалсафа аз уммуҳоти мабоҳис ба шумор меравад, баҳс мекунад.

Китоби “Тамҳид-ул-кавоид” аз рӯзгори худи Соинуддин, яъне аз даҳаи сеюми қарни понздаҳуми мелодӣ сар карда, то имрӯз дар ҳавзаҳои тадрису таълими ирофони назарӣ аслитарин китоб аст, барои шинохти тавҳид ва масоили борики он, ҳамчунони “Фусус-ул-ҳикам” барои шинохти инсонии комил ва вилоят унвон шудааст [15, с.11].

Аслан талфиқи маориф коре саҳлу осон набуда, танҳо касоне аз уҳдаи он мебароманд, ки аз устодони мусаллами илму ҳикмат ва фарҳангу маърифат маҳсуб мешуданд. Яке аз ин фарзонагон Соинуддин Муҳаммади Хучандӣ мебошад, ки дар олами фалсафа ба Ибни Турка маъруф аст.

Бино ба назари Ибни Турка ақл бояд дар партави тазкия ва тасфийи нафс, нуҳати дил рушд намояд ва ақро бо нури дил ва сафои ботинӣ бояд зиннат дод, то ба ҳақиқат даст ёбад.

Аз ин дидгоҳи Ибни Турка ақл ва фалсафаи машшоъ бе имдоди нури илоҳӣ қобили эътибор нест. Ба ҳамин далел, фалсафаи мавриди тавачҷӯи вай ҳикмати ишроқ аст. Ҳамин маҳсулиро ҳам дар андешаҳои ирфонӣ ва ҳам дар афкори ҳуруфияш метавон дид. Ин нукта дар таъсири гузори Хоҷа Соини ҳақиқати рушду инкишофи фикрии баъд аз вай дорои аҳамият аст:

“Ақл нурест, ки дар андаруни одамӣ пайдо мешавад, ки таъйини ҳар чизе мекунад... Нури ақл бе он ки нури офтоби нубувват бо ӯ ёр шавад ё нуре, ки қоидаҳои нури нубувват бошад, ин қори таъйин аз ӯ наёяд, ҷи ҳамчунони хуршед, офтоби олами қавн аст, ҳақиқати Муҳаммад офтоби олами вучуд ва маротиби он аст, ки беистинат ва ёрии ӯ ҳеҷ доноӣ ва таъйини тамоми нашо ва... Аз ин ҷост, ки атқол ҷун аз мартабаи ҳайвонӣ дар гузаштанд ва осори зуҳури ақл ва таъйини дар эшон пайдо шавад, шаръ, ки сурати нубувват аст, бар ӯ воҷиб мегардонад, то ақл аз қори худ бекор намонад [13, с. 128].

Яъне, матлаб ин аст, омезиши ақлу шариат дар заминаи масоили борики ирфон аз муҳимтарин аъёди андешаи Хоҷа Соинуддин аст, ки дар қанони андешаи бузургони дигар андак- андак заминасози мактаби фалсафии Исфои ҳон дар асри Сафавия гардид.

Аз ин ҷо, тибқи назари Хоҷа Соинуддин маърифати ирфонӣ ва фалсафӣ ду гуфтори мутабоии нестанд, балки ҳар як дар мақом ва қаламрави худ дорои арзишу эътиборанд. Шинохти фалсафӣ ё ақлӣ натиҷаи ақл аст ва маърифати ирфонӣ ё шухудӣ маҳсули тасфийи нафс, рафъи ҳиҷобҳо ва сафои ботинӣ:

«Мо намепазирем, ки ҷун таҷоруби ирфонӣ фавқӣ ақланд, дигар ақл имқони дарқи онҳоро надорад. Бале, поре аз ҳақиқии пинҳон, биззот ва бевосита барои ақл қобили вусул нестанд, балки ақл онҳоро бо қўмақи гирифтани аз қувваи дигаре, ки аз худӣ ақл шарифтар аст, дармеёбад..., аммо ҷун тавассути ин қувва ба даст омаданд, онҳо низ монанди мудракоти дигар, дар дастраси ақл ва андеша қарор мегиранд. Айнан монанди идроқи маҳсулот, ки ақл онҳоро ба воситаи ҳавос дарқ мекунад... Ҳар нерӯе, ки як маъноӣ куллиро дарёбад, ҷи бо назар ва бурҳон ва ҷи аз роҳи кашф ва вичдон, ҳад ва расми ақл ба он сидқ мекунад... «Ақл» ба маъноӣ мутадовили он, ки мабноӣ улуми расмӣ аст ва аз роҳи истидлол аз роҳи маълум ба маҷҳул мерасад, (яъне ҳамон қувваи фикрия) набояд бо муқлақи ақл ва андешаи инсон, ки ин ҳам яке аз маротиб ва даракоти он аст, иштибоҳ шавад» [2, с. 69].

Дар ин низомии фикрӣ, Соинуддин улуми назарӣ ва ақлиро ба унвони меъёр ва мантиқи таҷоруби ирфонӣ ва маорифи завқӣ доништааст. Ба ҳамин далел дар бештари асарҳои ишора мекунад, ки барои солиқ ногузир аст, ки аввал улуми ҳақиқияи фикрӣ ва назариро таҳсил кунанд, ҳатто мантиқ ҳам, ки ҷузъи онҳост нисбат ба маорифи завқӣ истифода намоёнд. Ин ба д-он маъност, ки ихотаи солиқ дар улуми назарӣ ва ақлӣ ўро дар баёни ҳақиқии кашфӣ имдод мерасонад ва поии ирфони назариро муқтаҳам менамояд.

Аз ин рӯ, аз дидгоҳи Хоҷа Соинуддин маърифати ирфонӣ бо маърифати ақлӣ муттаҳид аст ё ба таъбири дигар ду гуфтори мутафовит нестанд ва улуми назарӣ ва бурхонӣ яке аз меъёрҳои ёфтаҳои шухудист.

Соинуддин дар баррасии ақл ва ҷанбаҳои мухталифи он андешаву ақоиди Синоро пайравӣ кардааст, аммо мулоҳиза мешавад, ки бештар ба назарияи Шайх Ишроқ наздиктар аст, чунонки меҳонем: “Муддате аст, ки шайхе аз тарафи ғарбии қудс омада... ҳама ро дар ғарбӣ инкиёд ва хидмат кашада...” [11, с.35]. Ин ҷо шайх раъзи ақл аст, ки тибқи андешаи фалосифа нахустин офаридаи Илоҳӣ аст. Байтулмақаддас ё Қудс, ки шайх аз онҷо омада, ба маънии олами уқул фаҳмида мешавад. Аммо Байтулмақаддас ҳамон машриқе аст, ки Ҳайибни Яқзон дар рисолаи Сино солиқро ба румузи он ошно мекунад [11, с.91].

Тибқи назари Соинуддин, ақл аз тарафи ғарбии Қудс омада ва ин масъала ба назарияи Шайх Ишроқ наздиктар аст, то андешаи Ибни Сино. Тавзеҳ он ки Сино маҳалли ақлро самти шарқӣ Қудс медонад, аммо дар забони Сухравардӣ Қудс ҷойгоҳи ишқ аст, на макони ақл. Ва Соинуддин ҳам, ки қоида ба наздикии ақлу ишқ, яъне талфиқи фалсафа ва ирфон аст, ислолатро ба ақл наменидад.

Байтулмақаддасро хостгоҳи ақл медонад, аммо ҷониби ғарбии онро, на тарафи шарқӣ. Мурур ба зиндагонии Хоҷа Соинуддин ва осори мутааддиди вай, зиёда аз даҳ рисола дар ирфон тафаккуроти сӯфӣнаи ӯро бозгӯ мекунад, ки дар фарозу нишеби рӯзгор борҳо ба сӯғияи муттаҳамаш карданд, вале муҳити андешаи вай ҳеҷ гоҳ аз афкори ирфонӣ ҳолӣ намонад. Ин худ басанда аст, ки Қотиби Туршрезӣ шоири маъруф ба хотири таълим гирифтани илми ирфон аз Табрез ба Исфохон назди Соинуддин омад ва ирфони назарию омӯхт.

Ин ба д-он маъност, ки майдони асосии таҳқиқоти вай ирфон ва тасаввуф аст, ки дар ин замина зиёда аз даҳ рисолаи илмӣ навиштааст. Аз ин ҷост, ки Соинуддинро аз “муҳаққиқони урафо” ҳондаанд.

Ба назари Соинуддин “Ин тоифа (ирфон ва машоихи сӯфия.- С.М) дар он мекушанд, ки Муҳаммадро ҷунунӣ ӯст, бишносанд ва илми ӯро бидонанд ва китоби ӯ, ки Қуръон аст, фаҳм кунанд. Ғайр аз ин ҳеҷ мақсуде дигар надо ранд...” [12, с. 186].

Нависанда мавриди дигар дар рисолаи “Анҷом” ҷунин менависад: “Илми тасаввуф ҳикмати имонӣ аст, ки Қуръони қарим ва асосии суннати Муҳаммадӣ бада- он нотик гашта ва аз ин ду манбаи исломӣ сарчашма гирифтааст” [13, с.165].

Аз ин гуфтаҳои Соинуддин ҷунин фаҳмида мешавад, ки ирфон мафкурае аст, ки дар заминаи фарҳанги қуръонӣ ба вуҷуд омадааст ва мабони аслии тасаввуфи исломӣ Қуръон ва аҳодиси набаъӣ будааст. Яъне Хоҷа Соинуддин барои аввалин бор ё ба сухани дигар ҳанӯз дар асри XIV ду нуктаи муҳим ва муфидро ба таҳқиқ гирифта, дар қанони ин ҷониби амонатро ҳам риоят карда аст:

1. Ба назари Соинуддини Хучандӣ машоихи сӯфия пайрави аҳли суннат ва ҷамоат мебошанд, ки ғайр аз тоифаи аҳли суннат дигарон ба шоистагӣ улуми тасаввуфро идрок карда наметавонанд.

2. Сарчашмаи асосии ирфони исломӣ Қуръон ва суннати Муҳаммад (с) буда аст.

Нуктаи дууми назари Соинуддинро ақсарияти муҳаққиқони асримиёнагӣ ва замони муосир таъйид кардаанд, аз қабиле Масинони Фаронсагӣ ва Никол сони Инглисӣ [8]. Адабиётшиносон Қосим Ғанӣ [1, с.3-21], Зиёуддини Саҷҷодӣ, [9, с.5-18] ва дигарон ба таъби Соинуддини Хучандӣ сарехан эътироф кардаанд, ки манбаи аслии ирфони исломӣ Қуръон ва суннати Муҳаммадӣ будааст. Аз адабиётшиносони тоҷик профессор Расулхон

Ҳодизода ахиран дар ин бобат китобе навишт ва ба чунин андеша расид [16, с.8-9].

Шахсияти Ҳоча Соинуддини Хучандӣ беш аз ҳама дар қаламрави илми ирфон қобили баррасӣ аст, аммо маҳдудиятҳои сиёсӣ ва фишорҳои иҷтимоии он рӯзгор омил бар он буд, ки вай аз маҷлисҳои расмӣ ирфон худдорӣ карда, ҷониби амонатро риоят кунад.

Интисоби Ҳоча Соин ба тасаввуф ва ирфон, махсусан, ваҳдати вучуд ва эътиқодоти ҳуруфии нависанда ўро водор мекард, ки дар партави Қуръону суннат, асарҳои навишта, бад- ин васила бегуноҳии худро ба исбот расонад: “Забони таъни айбҷӯён, ҳар касеро номе мениханд ва ҷомаи ному номуси ҳар ки мешиносанд, ба рангҳои гуногун меразанд: Якеро ба рафз нисбат мекунанд ва якеро ба д-он ки хоричӣ аст ва якеро ба д-он ки муътазила аст. Ин фақирро боре дар силки сӯфия мекашанд, мисли Чунайду Шиблӣ, Боязиду Ҳоча Муҳаммадали Ҳаким Тирмизӣ ва Шайх Саъиддини Ҳамавӣ...” [12, с. 78].

Нуктаи дигари гуфтани ин аст, ҷаҳонбинии Муҳиддин ибни Арабӣ таъсири амиқе бар андешаву афкори Соинуддин дошт. Аз ин рӯ, нависанда дар навиштаҳои худ дар ҳар фурсате ба ақволу ашъори Ибни Арабӣ пардохта, дар ин замина аз тақриму тамчиди вай ёдоварӣ кардааст. Ба ҳамин ҷиҳат, луғот ва истилоҳоти ирфонии назарӣ дар саросари навиштаҳои ӯ фаровон ба кор рафтааст. Ин ба д-он маъност, ки бидуни ошноӣ бо мактаби фикрии Ибни Арабӣ наметавон муваффақ ба сайди маонӣ аз рисолаҳои Соинуддини Хучандӣ шуд. Осор ва низомии фикрии Соинуддин ҳам гувоҳи он аст, ки вай яке аз муфассирон ва мураббӣҳои мактаби ирфони Ибни Арабӣ махсус мешавад ва қисме аз китобу рисолаҳои ӯ дар заминаи ирфони Ибни Арабӣ таълиф гардидаанд [6].

Аз ин ҷост, ки Ҳоча Соинуддин муҳаққиқони назарии ирфону дар мар табае фаротар аз мутакаллимон ва фалсафа қарор медиҳад ва дар осори хеш, таъвили масоили диниро тибқи усули ирфонӣ тавзеҳ медиҳад.

Ҳамин тарик, сарчашмаҳои осори Соинуддини Хучандӣ ё ба ифодаи дигар аносири ташкилдихандаи андешаву орои Ҳоча Соин иборат аз ирфону фал сафаву шариат ва афкори ҳуруфӣ будааст.

Соинуддин се роҳи деринаи тамаддуни башарӣ: дин, ирфон ва фалсафро тай кардааст ва тибқи осори зердасти мо буда, метавон гуфт, ки яке аз вижаҳои ин орифи номовар танаввуи мавзӯи дар таълиф ва шеваи баён будааст. Муаллифоти Соинуддини Хучандӣ шомили беш аз 60 китобу рисола мебошад ва нависанда дар ҳар боб: ирфон ва тасаввуф, шариати исломӣ, фалсафа, калом ва ҳуруфу эҳсоъ навиштаҳои ҷолибу судманд дорад, аммо шахсияти нависанда пеш аз ҳама дар қаламрави илми ирфон қобили таъкид ва баррасӣ аст. Аз бузургтарин хидматҳои Соинуддин Алӣ ҳам, ки ўро дар олами тафаккур маъруф гардондааст, талфиқи ҷаҳоншиносии ирфону фалсафа ва шариат мебошад, он ҳам дар пирояи сабки адабӣ - илмӣ.

Ҳоча Соинуддин Алӣ ибни Муҳаммад Хучандии Исфahонӣ фақеҳ, ҳаким, ориф ва адиб буда, нақши муҳим дар мафохими фарҳангии Исфahону Хучанд дорад. Низомии фикрӣ ва фардияти нависандагии Ҳоча Соин ба ҷаҳоншиносии бисёре аз орифону файласуфони минбаъда, аз қабилӣ Мулло Садрои Шерозӣ, Қозӣ Ҳасани Майбӯдӣ, Мирдомоди Астарободӣ, Мирфиндириский, Абдурра зоки Лоҳичӣ ва Мулло Ҳусайни Файз дар заминаи улуми адабӣ ва таҳқиқоти ирфону фалсафа таъсири амиқ расонидааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Ғанӣ, Қосим. Таърихи тасаввуф дар Ислом / Қосим Ғанӣ.-Техрон : Ибни Сино, 1331.- 336 с.
2. Иброҳимиён, Сайид Хусайн. Маърифатишиносӣ дар ирфон. / Сайид Хусайн Иброҳимиён.- Техрон : Марази интишорот, 1378.- 215 с.
3. Наср, Сейид Хусайн. Садр-ад-дин Ширази и его трансцендентальная теософия: Интеллектуальная среда, жизнь и труды / Перевод с английского Р. Псху / Сейид Хусайн.- Москва: Языки славянской культуры, 2013.- 128 с.
4. Мирзоев С. Х. Нигоҳе ба афкори динӣ ва адабии Соинуддини Хуҷандӣ / С. Х. Мирзоев // Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гумани тарӣ.- № 2(58), 2014.- С. 199-208
5. Мирзоев С. Х. Табақабандии мавзӯи осори Соинуддини Хуҷандӣ / С. Х. Мирзоев // Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ.- №4 (65).- 2015.- С. 81-92
6. Мирзоев С. Х. Шарҳи Соинуддини Хуҷандӣ ба осори Ибни Арабӣ // С. Х. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ) .- Бахши илмҳои филологӣ .- № 6, 2022 . - С. 231- 238
7. Мутаҳҳарӣ, М. Оиной бо улуми исломӣ. Ҷилди дувум.-Калом; Ирфон. Ҳикмати амалӣ / М. Мутаҳҳарӣ.-Душанбе: Ройзании фарҳангӣ , 1999.- 188 с.
8. Николсон, Р. А. Тасаввуфи исломӣ ва робитаи инсону Худо. Чопи сеюм / Тарҷумаи Шафеи Кадканӣ / Р. А. Николсон . - Техрон: Сухан, 1382.-207 с.
9. Саҷҷодӣ, Зиёуддин. Муқаддимае бар мабони ирфон ва тасаввуф / Зиёуддини Саҷҷодӣ .- Техрон: Самт, 1389.- 337 с.
10. Техронӣ, Оқобузург. Аз- Зария ило тасонифи-ш- иша. Ақсоми-с- сонӣ мина-л- ҷузъи-т- тосеъ / Оқобузурги Техронӣ .- Техрон: Қум, 1378. саҳ. 338- 362
11. Хуҷандӣ, Соинуддин. Ақлу ишқ ё мунозироти хамс / Тасҳеҳ ва таҳқиқи Акрам Ҷудии Неъматӣ / Соинуддини Хуҷандӣ. -Техрон: Аҳли қалам, 1375 -.218 с.
12. Хуҷандӣ, Соинуддин. Чаҳордаҳ рисолаи форсӣ / Муқаддима ва тавзеҳот: Маҳмуди Тоҳирӣ / Соинуддини Хуҷандӣ .-Техрон: Ояти ишироқ, 1389 Ҷ.- 373 с
13. Хуҷандӣ, Соинуддин. Рисолаи анҷом / Ба кӯшиши Иброҳими Дебоҷӣ / Соинуддини Хуҷандӣ.// Донишқадаи адабиёт. - 1342. - Ҷилди 3.- С.154-181
14. Хуҷандӣ, Соинуддин . Шарҳи Назм-уд-дурар / Тасҳеҳ ва таҳқиқ аз Ҷудии Неъматӣ / Соинуддини Хуҷандӣ. -Техрон: Мероси мактуб,1384.-509 с.
15. Хуҷандӣ, Соинуддин. Тамҳид-ул-қавоид / Тасҳеҳ ва ҳавошӣ Муҳам мадризо Қумиай ва Мирзо Муҳаммад. [Муқаддима ва таълиқ: Ҷалолид дини Оштиёнӣ] / Соинуддини Хуҷандӣ.-Қум: Бӯстони китоб, 1387 Ҷ.- 489 с.
16. Ҳодизода Р. Тасаввуф дар адабиёти форс- тоҷик / Р. Ҳодизода.-Душанбе: Адиб, 1999.-187 с.

REFERENCES:

1. Ghani, Qosim. The history of Sufism in Islam / Qosim Ghani. - Tehran: Ibn Sina, 1331. - 336 p.
2. Ebrohimiyyon, Sayyid Husayn. Epistemology in mystics. / Sayyid Hussayn Ebrohimiyyon. - Tehran: Central publishing-house, 1378. - 215 p.
3. Nasr, Sayyid Husayn. Sadr-ad-din Shirazi and his transcendental theosophy: intellectual environment, life and work / translated form English by R. Pshu / Sayyid Husayn. – M.: Language of Slavic Culture, 2013. - 128 p.
4. Mirzoyev S.Kh. Some views concerned with religious and literary thoughts of Soinuddin Khujandi / S. Kh. Mirzoyev // Bulletin of the TSULBP. Series of humanitarian sciences. - No. 2(58), 2014. - P. 199-208.
5. Mirzoyev S.Kh. Thematic classification of Soinuddin Khujandi`s creations / S.Kh. Mirzoyev // Bulletin of the TSULBP. Series of humanitarian sciences. - No. 4 (65).- 2015. - P. 81-92

6. Mirzoyev S.Kh. Sainuddin Khujandi`s commentary on Ibn Arabi`s creations // S.Kh. Mirzoyev // *Bulletin of the Tajik National University (scientific journal). Series of philological sciences.* - No. 6, 2022. - P. 231-238
7. Mutahhari, M. *Familiarity with Islamic science. V.2. Kalom; Mystics. Practical wisdom* / M. Mutahhari. - Dushanbe: Cultural Council, 1999. - 188 p.
8. Nicholson, R.A. *Islamic Sufism and the relationship between human-being and God. The 3rd edition* / Translated by Shafei Kadkani / R. A. Nicholson. - Tehran: Speech, 1382. - 207 p.
9. Sajjodi, Ziyuddin. *An introduction to the backgrounds of mystics and Sufism* / Ziyuddin Sajjodi. - Tehran: Streamline, 1389. - 337 p.
10. Tehroni, Oqobuzurg. *Az-zaria ila tasonifi-sh-shia. Aksomi-s- soni mina-l- tse-t-tose'* / Oqobuzurg Tehroni. - Tehran: Kum, 1378. - P. 338-362.
11. Khujandi, Soinuddin. *Mind and love or conflict of khams* / Edited and researched by Akram Judi Ne`mati / Soinuddin Khujandi. - Tehran: Ahli Qalam, 1375 - 218 p.
12. Khujandi, Soinuddin. *Fourteen Persian treatises* / Introduced and explanted by Mahmudi Tahiri / Soinuddin Khujandi. - Tehran: Ayoti Ishroq, 1389 h. - 373 p.
13. Khujandi, Soinuddin. *Final thesis* / under the editorship of Ibrohim Deboji / Soinuddin Khujandi. // *The institute of literature.* - 1342. - V.3.- P. 154-181.
14. Khujandi, Soinuddin. *Commentary on nazm-ud-durar* / Edited and researched by Judi Ne`mati / Soinuddin Khujandi. -Tehran: Written heritage, 1384. - 509 p.
15. Khujandi, Soinuddin. *Tamhid-ul-qawaid* / Edited and researched by Muhammadrizo Qumshai and Mirzomuhammad. [Introduction and commentary: Jaloliddin Oshtiyoni] / Soinuddin Khujandi. - Kum: Bustoni Kitob, 1387 h. - 489 p.
16. Hodizoda R. *Sufism in Persian-Tajik literature* / R. Hodizoda. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1999. - 187 p.